

Забайская І.І. Асветніцкая дзейнасць польскай грамадскасці ў заходніх губернях у другой палове XIX ст. - 20 гг. XX ст. / Палітычныя, сацыяльна-эканамічныя і этнакультурныя працэсы на тэрыторыі Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: Да 150-годдзя скасавання прыгоннага права ў Расійскай імперыі: матэрыялы Рэсп. навук.-тэарэт. канф., г. Мінск, 4 сак. 2011 г. / Бел. дзяж. пед. ун-т імя М. Танка; рэдкал. А.І. Андарала, В.В. Бушчык, М.М. Забайскі [і др.] – Мінск: БДПУ, 2011. С. 322-324.

Асветніцкая дзейнасць польскай грамадскасці ў заходніх губернях у другой палове XIX ст. - 20 гг. XX ст.

Сутнасць “польскага пытання” на працягу ўсяго XIX ст. знаходзіла сваё адлюстраванне ў існаванні “польскай нацыянальнай ідэі”, адной з галоўных мэт якой было аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. Яе межы вызначаліся словамі з тэксту Канстытуцыі 3 мая 1791 г.: “быць вольным ад ганебнай перавагі чужых загадаў, ставячы палітычнае існаванне, незалежнасць і ўнутраную вольнасць народу вышэй за ўласнае жыццё і асабістае шчасце”.

Асабліва ў цяжкім становішчы ў другой палове XIX ст. апынулася польская культура. Цыркулярам генерал-губернатара М.Мураўёва ад 1 студзеня 1864 г. забаранялася на тэрыторыі беларускіх і літоўскіх губерняў ужываць у афіцыйнай перапісцы і карыстацца ў грамадскіх месцах польскай мовай. Забараняўся друк, увоз і продаж польскамоўнай літаратуры за выключэннем малітоўнікаў. Адначасова быў забаронены і літоўскі друк. Вынішчэнне польскай культуры працягваў пераемнік М.Мураўёва генерал фон Каўфман. Але з канца 60-х г. пачалася лібералізацыя ўрадавага курса да польскай культуры. Была адменена забарона на друкаванне і продаж польскай літаратуры. З 1871 па 1880 г. з дазволу цэнзуры выйшлі з друку 254 кнігі на польскай мове. У 1879 г. Э.Ажэшка заснавала ў Вільні кнігарню для аднаўлення польскага літаратурнага жыцця і выдавецкай справы. У канцы XIX ст. польскія друкарні існавалі ў Вільні (Ф.Завадскі, В.Макоўскі), у Мінску (В.Макоўскі, Я.Філіповіч-Дубавік), у Коўне (Ф.Завадскі).

Цыркуляр ад 1 студзеня 1864 г. разам з Часовымі правіламі для народных школ Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Ковенскай, Магілёўскай

і Мінскай губерняў (ад 23 красавіка 1863 г.) стаў падмуркам стварэння выключна вялікарускай і праваслаўнай сістэмы адукацыі. Ужо ў 1864 г., як адзначыў І.Карнілаў, “усе настаўнікі-палякі былі заменены на рускіх патрыётаў”. Апроч таго, былі закрыты шляхецкія (дваранскія) вучылішчы, заканчэнне якіх раней давала магчымасць трапіць на дзяржаўную службу. Гімназіі пакідаліся толькі ў губернскіх гарадах, абмяжоўвалася паступленне ў іх дзяцей літоўскіх палякаў. У гімназіях была створана антыпольская атмасфера.

Урадавым мэтам найбольш адпавядалі царкоўна-прыходскія школы. У 1884 г. духоўныя ўлады атрымалі пэўную самастойнасць у галіне пачатковай адукацыі. 13 чэрвеня 1884 г. Аляксандр III зацвердзіў правілы пра царкоўна-прыходскія школы, якія падпарадкоўваліся Сіноду. З сярэдзіны 80-х г. гэты тып школ пачаў хутка распаўсюджвацца на беларускіх і літоўскіх землях. Яны ўзніклі ў Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губернях, дзе выразна пераважалі праваслаўныя. Гэтыя школы ствараліся таксама ў губернях, дзе каталікі складалі значную частку насельніцтва. Ужо ў 1884 г. у Гродзенскай губерні было адкрыта 265 царкоўна-прыходскіх школ, у якіх вучыліся амаль 6 тысяч вучняў. Аднак мясцовыя сяляне-каталікі неахвотна аддавалі сваіх дзяцей у гэтыя школы, не жадалі даваць грошы на іх утрыманне. Паступова стваралася канкурэнцыйная сістэма тайнага навучання.

Урад неаднаразова спрабаваў пакончыць з тайнымі школамі. 3 красавіка 1892 г. Аляксандр III зацвердзіў Часовыя правілы аб пакараннях за тайнае навучанне. Правілы датычылі беларускіх, літоўскіх і ўкраінскіх зямель. Адкрыццё тайнай школы каралася штрафам у 300 рублёў або трохмесячным турэмным зняволеннем. Аднак толькі карнымі сродкамі зліквідаваць тайнае навучанне было немагчыма. Гродзенская губернская канцылярыя ў канцы XIX – пачатку XX ст. была перапоўнена матэрыяламі пра выкрытыя тайныя школы.

У канцы XIX ст. стыхійнасць у справе тайнага навучання паступова саступіла месца арганізаванасці. У 1890 г. было створана Віленскае

таварыства нацыянальнай асветы. Сярод яго кіраўнікоў былі М.Роўба, А.Завадскі і В.Венслаўскі. Пад кіраўніцтвам апошняга з 1893 г. у Коўне, Гродне, Вільні і Мінску праходзілі нелегальныя з'езды дэлегатаў гэтага таварыства. Дзейнасць “Асветы” спрыяла пашырэнню сярод каталіцкага насельніцтва беларускіх і літоўскіх земляў настрояў непрыняцця расійскай культуры і пераймання культурных узораў, характэрных для Каралеўства Польскага. Мясцовыя культурныя традыцыі трактаваліся хутчэй як другарадныя. Польскамоўныя школы спрыялі пашырэнню польскай нацыянальнай ідэі сярод дзяцей сялян-каталікоў. Яны былі ідэальным месцам для сустрэчы нацыянальнай ідэалогіі з масавай свядомасцю.

У другой палове XIX ст. павялічылася колькасць прац аб Беларусі польскіх даследчыкаў. Кракаўская Акадэмія навук пачала выдаваць часопіс “Збор ведамасцей антрапалогіі краёвай”. Значныя матэрыялы па этнаграфіі і фальклору Беларусі сталі з'яўляцца ў варшаўскім часопісе “Вісла”, і ў выданні Львоўскага этнаграфічнага таварыства “Люд”. Пераважная большасць прац польскіх даследчыкаў аб Беларусі напісана з ліберальных пазіцый. Аўтары прызнавалі за беларусам права на нацыянальнае існаванне і лічылі іх адгалінаваннем усходнеславянскіх народаў. У 80 – 90-я гады з ліку польскіх даследчыкаў вылучаецца група прагрэсіўна настроеных асоб, якія выступалі ў абарону народа, яго культуры. Сярод іх вядомая польская пісьменніца і этнограф А.Ажэшка.

Беларускія казкі даследаваў Я.Карловіч, вераванні і забабоны Я.Кібарт, вясельныя абрады О.Кольберг. Самай плённай па збіранню фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў сярод польскіх даследчыкаў Беларусі была дзейнасць М.Федароўскага.

У 1897 г. у Беларусі жыло больш за 324,2 тысячы палякаў. Найбольшая колькасць у Гродзенскай губерні – 161,7 тысячы, найменшая ў Магілёўскай – 17,5 тысяч, у Вільні палякі складалі 30 % насельніцтва.

Другім пасля Вільні цэнтрам польскага руху ў краі быў Мінск. Палякі Міншчыны мелі моцныя эканамічныя пазіцыі, якія паспяхова ўмацоўвала

Мінскае таварыства сельскай гаспадаркі на чале са старшынёю Э.Вайніловічам. Таварыства мела 4 секцыі (агранамічную, лясную, па жывёлагадоўлі і па каняводству) і камерцыйнае аддзяленне, утворанае яшчэ у 1897 г., якое выконвала функцыі па збыту прадукцыі і дастаўцы сельскагаспадарчых машын. Аддзяленне адразу ж адкрыла цэнтр па продажы сельскагаспадарчых машын і прылад, а таксама рамонтныя майстэрні. Асноўны капітал яго ў 1901 г. складаў 62 тысячы рублёў, грашовы абарот перавысіў 1 мільён рублёў. У лік буйнейшых аперацый таварыства ўваходзілі нарыхтоўкі і пастаўкі збожжа ваеннаму ведамству непасрэдна ад землеўладальнікаў. Другой аперацыяй таварыства з'яўляўся продаж ячменю піваварным заводам Пецярбурга і Масквы. У 1907 – 1914 гг. таварыства працягвала пашыраць сферу сваёй дзейнасці. Па яго ініцыятыве было арганізавана Мінскае таварыства ўзаемнага страхавання сельскіх гаспадароў, таварыства вінакуранных заводчыкаў, лясная біржа і інш. Дзейнічалі Таварыства ўзаемнага крэдыту і Гандлёвы банк. Гэтыя ўстановы распаўсюджвалі дзейнасць таксама на Магілёўшчыну і на Віцебшчыну.

Мінскае дабрачыннае таварыства, заснаванае ў ХVIII ст. утрымлівала прытулак для сірот і шпіталь для бяздомных. Адначасова яно вяло польскую культурна-асветніцкую працу. Найбольш актыўнымі дзеячамі Таварыства былі І.Віткевіч, К.Вярыга-Дарэўская і Я.Кастравіцкая.

Палякі традыцыйна дамінавалі ў гарадской думе, паколькі яны валодалі большай часткай гарадской маёмасці. Напрыклад, у 1909 г. мінская дума складалася з 35 палякаў і 7 прадстаўнікоў іншых народаў. Гарадскім галавою пастаянна абіраўся прадстаўнік мясцовых палякаў.

Найбольш значным палітычным поспехам польскай грамадскасці Міншчыны стала абранне ў 1906 г. сямі яе прадстаўнікоў дэпутатамі Дзяржаўнай думы. Сярод іх: І.Друцкі-Любецкі (князь. Нарadzіўся ў 1861 годзе ў Пінску ў сям'і мясцовага землеўладальніка. Скончыў юрыдычны факультэт Мінскага таварыства сельскай гаспадаркі, старшыня праўлення Мінскага камерцыйнага банка. Зямельныя ўладанні яго знаходзіліся на

Палессі. Адзін з заснавальнікаў у I Думе з ліку польскіх дэпутатаў ад Беларусі і Літвы самастойнай тэрытарыяльна-нацыянальнай групы (“Тэрытарыяльнае кола”); Р.Скірмунт (нарадзіўся ў 1868 г. у Пінскім павеце ў дваранскай сям’і. Скончыў Рыжскую гімназію. Займаўся сельскай гаспадаркай. Член савета Мінскага таварыства сельскай гаспадаркі. Як публіцыст горача адстойваў прынцып мірнага суіснавання нацыянальных груп); Я.Любанскі (нарадзіўся ў 1859 г. у дваранскай сям’і. Адзін з багацейшых памешчыкаў у заходніх губернях. Валодаў маёнткам пад Мінскам. Член сельскагаспадарчага таварыства, старшыня лясной біржы, гласны мінскай гарадской думы, вядомы грамадскі дзеяч, з’яўляўся дэлегатам на маскоўскім з’ездзе земскіх і грамадскіх дзеячаў у якасці прадстаўніка ад таварыства сельскай гаспадаркі. Па палітычных поглядах быў прыхільнікам кадэтаў, хаця і не падзяляў іх падыходы да аграрнай рэформы выбарчай сістэмы); Я.Вішнеўскі (землеўладальнік з вышэйшай адукацыяй. Вырашэнне аграрнага пытання лічыў магчымым толькі пасля ўсебаковага высвятлення на месцах органамі мясцовага самакіравання патрэбы ў зямлі. Па яго меркаваннях польскае пытанне неабходна вырашыць у сэнсе прадстаўлення палякам права шырокага мясцовага самакіравання); В.Янчэўскі (гласны мінскай гарадской думы. У якасці прадстаўніка ад Мінска ўдзельнічаў у земска-гарадскіх з’ездах і выбіраўся членам арганізацыйнага бюро. У Мінску быў надзвычай папулярны, прымаў удзел у працы шматлікіх мясцовых гарадскіх устаноў. У гарадской думе ён вызначыўся як спецыяліст па фінансавых пытаннях); А.Лядніцкі (нарадзіўся ў 1866 г. Скончыў Мінскую гімназію, Маскоўскі універсітэт і Дзімідаўскі ліцэй. Займаўся адвакатаў. Член Маскоўскага савета прысяжных павераных, гласны Смаленскага павятовага земскага сходу. Прымаў удзел у дзейнасці саюза і з’ездаў адвакатаў. Калі ў Маскве ўтварылася Канстытуцыйна-дэмакратычная партыя, актыўна ўключыўся ў яе работу. Супрацоўнічаў у некалькіх рускіх (“Русская мысль”, “Русское ведомство”, “Русское слово”) і польскіх газетах і часопісах. У 1887 г. у адміністрацыйным

парадку быў высланы з Масквы, за прамовы на перадвыбарчых сходах прыцягваўся да адказнасці па 129-м артыкуле; П.Масоніус (нарадзіўся ў 1862 г. у Навагрудскім павеце ў дваранскай сям’і. Скончыў гімназію, матэматычны факультэт Варшаўскага і філасофскі факультэт Лейпцыгскага ўніверсітэтаў, дзе атрымаў ступень доктара філасофіі. Літаратурная дзейнасць адлюстравалася ў шэрагу артыкулаў па філасофіі, літаратурнай крытыцы, педагогіцы, школьнай справе, па грамадскіх і палітычных пытаннях. Працаваў рэдактарам штомесячнага літаратурна-крытычнага выдання “Кніжка” і “Варшаўскай газеты”, выпуск быў прыпынены рашэннем суда. Замест названай газеты стала выходзіць новая – “Рэформа”).

Пасля рэвалюцыі дзейнасць беларускіх палякаў акцэнтавалася на гаспадарчых і культурна-асветніцкіх справах. Буйнейшымі арганізацыямі былі “Асвета”, “Агніска”, і “Сокал”, афіцыйна дазволеныя ў 1906 – 1907 г. Мэтаю “Асветы” было развіццё сеткі польскіх школ на Міншчыне. Яе стваральнікамі былі ксёндз К.Міхалькевіч і інш. За кароткі час свайго законнага існавання “Асвета” дасягнула значных поспехаў у стварэнні “сістэмы” польскамоўнага навучання. Ладзіліся курсы па ліквідацыі непісьменнасці, адкрываліся польскія бібліятэкі, арганізоўваліся курсы для польскіх настаўнікаў. У 1909 г. дзейнасць “Асветы” у Мінскай губерні была забаронена. Аднак таварыства не знікла, а перайшло на нелегальнае становішча. Кожны год арганізоўваліся нелегальныя з’езды польскіх настаўнікаў, узрастала колькасць польскіх школ, хаця пры гэтым значна зменшылася колькасць вучняў.

Важную ролю ва ўмацаванні польскіх культурных пазіцый на Міншчыне адыгрываў Польскі клуб “Агніска”. Сярод яго заснавальнікаў быў дэпутат I Дзяржаўнай Думы Я.Любаньскі. Пры клубе існавала польская бібліятэка (больш за 5 тысяч тамоў), чытальня з перыядычнымі выданнямі на польскай, рускай, французскай і англійскай мовах, арганізоўваліся публічныя лекцыі. Бібліятэка польскай літаратуры была арганізавана і пры спартыўна-турыстычным таварыстве “Сокал”.

Мінскі “Сокал” пачаў сваю дзейнасць у ліпені 1907 г., галоўным кірункам было фізічнае выхаванне (гімнастыка і грэбля). У яго ўваходзілі амаль 150 чалавек розных узростаў, якія займаліся пад кіраўніцтвам вопытнага настаўніка гімнастыкі. Але лозунг таварыства – “У здравым целе – здаровы дух” – прадугледжваў таксама іншыя віды дзейнасці – арганізацыя тэатральных пастацовак. У 1907 г. была створана драматычная секцыя “Агніска”, тэатральная труппа “Сокала”, Актарска-драматычнае таварыства. Апошнія супрацоўнічалі як з “Агніскай”, так і з “Сокалай”. Пад кіраўніцтвам Т.Рэйф Арлоўскага была здзейснена пастацовака на мінскай сцэне ў чэрвені 1908 г. “Дзядоў” Адама Міцкевіча. У 1909 г. труппа “Сокала” адыграла 44 спектаклі і арганізавала 3 маскарэды, 6 бацькоўскіх і 3 дзіцячыя вечарыны. У наступным годзе было 35 спектакляў, 6 канцэртаў, 28 бацькоўскіх вечарын і інш.

Галоўнай праблемай арганізацыі польскага тэатральнага жыцця ў Мінску была адсутнасць фінансаў. Гэта ў сваю чаргу параджала кадравыя цяжкасці. Менавіта яны сталі прычынай упадку драматычнай секцыі “Агніска”. Але “Сокал” у лістападзе 1911 г. здолеў прыцягнуць да кіраўніцтва сваёй тэатральнай труппы вядомага актара і дырэктара правінцыйных тэатраў Э.Купецкага, з якім актывізаваўся тэатральнае жыццё. Штогод польскую сцэну Мінска наведвалі 5-8 тысяч гледачоў. Калі пераважную частку гледачоў “Агніска” складалі багатыя мяшчане і землеўласнікі, то тэатральная труппа “Сокала” была зарыентавана на ніжэйшыя колы гарадскога насельніцтва. Актыўна наведвала тэатральныя пастацовак прафесійная інтэлігенцыя з ліку беларускіх палякаў. Актыўнасць “Сокала” прыцягнула ўвагу ўладаў і ў лістападзе 1911 г. у сядзібе “Сокала” быў зроблены вобск. Шукалі сляды антыдзяржаўнай дзейнасці, але нічога крымінальнага не знайшлі.

Першыя спробы заснавання польскага перыядычнага органа друку былі прадпрыняты ўвосень 1907 г. Выпускнік Венскага універсітэту В.Двожачак спачатку планаваў адкрыць аддзяленне “Кур’ера літэўскага”. У верасні 1907

г. губернатар дазволіў яго стварэнне. Але ўжо праз два месяцы В.Двожачак ізноў звярнуўся да ўладаў з прашэннем дазволіць выданне штоднёвай газеты “Пагоня”. Першым пунктам у праекце выдання стаяла публікацыя артыкулаў “рэлігійна-маральнага кірунку”. Акрамя таго, планаваліся публікацыі гістарычнага, грамадскага і палітычнага характару, літаратурны раздзел і інш. І гэтак прашэнне было задаволена. Аднак газета так і не выйшла з-за недахопу фінансавых сродкаў.

Тым не менш, у 1907 г. у Мінску ўсё ж такі з’явілася польскае выданне. Гэта быў каталіцкі штотомсячнік “Страж імяня Марыі”. У 1910 г. ён стаў называцца “Гвезда заранна”. Штотомсячнік выходзіў невялікім накладам і асаблівай папулярнасцю не карыстаўся. Першым перыядычным польскім выданнем былі “Мінскія календары”, якія спачатку выдавала Мінскае дабрачыннае таварыства (1907, 1908 гг.). Календар на 1910 г. выдала рэдакцыя “Стражы імяня Марыі”. Аднак увесь наклад быў рэквізаваны. Цэнзары звярнулі ўвагу на тое, што Мінск у тэкстах календара трактуецца як гарод не Расійскай, а “Літоўскай дзяржавы”. Апошні нумар Мінскага календара выйшаў у 1912 г. У гэтым самым годзе В.Двожачак выдаў аднадзёнку “Над Свіслаччу”.

Мінская кнігарня В.Макоўскага не толькі гандлявала польскай літаратурай і перыядычнымі выданнямі, і адначасова з’яўлялася свайго роду польскім клубам, бо ўдзельнічала ў арганізацыі публічных лекцый, распаўсюджвала білеты на польскія культурныя мерапрыемствы. Яе ўладальнікі мелі дачыненне да тайнага польскамоўнага навучання на беларускіх землях. Менавіта праз кнігарню дастаўляліся падручнікі для тайных школ.

Значна слабей разгортвалася польская асветніцкая і культурная праца ў іншых цэнтрах Беларуска-Літоўскага краю. Напрыклад, у Гродне ў 1910 г., галоўнай праявай польскага культурнага жыцця былі музычныя вечарыны ў клубе “Муза”. У школах не вывучаецца польская мова, бо адсутнічалі настаўнікі.

Значную ролю ў грамадска-палітычным і культурным жыцці Беларусі адыгрывала каталіцкае духавенства. Ягоняя намаганні былі накіраваны на ўмацаванне польскасці на беларускіх землях. Вось што адзначыў у сваіх успамінах адзін з кіраўнікоў “Асветы” М.Пароўскі: “У нядзелі і святочныя дні касцёлы былі перапоўненыя вернікамі. Каталіцкае духавенства выконвала вялікую ролю пашырэння свядомасці сярод польскага насельніцтва Крэсаў. Перш за ўсё дзякуючы ўплывам касцёла, вясковае каталіцкае насельніцтва вылучалася сярод свайго акружэння больш высокім узроўнем культуры. Польскасць і касцёл на Крэсах непарыўна злучаныя паміж сабой”. У Раду “Асветы” ўваходзілі ксяндзы К.Вукраба, А.Лісоўскі, І.Крукоўскі. Адным з кіраўнікоў Мінскага дабрачыннага таварыства быў ксёндз М.Сяўрук. Менавіта прадстаўнік мясцовага каталіцкага духавенства мінскі дэкан К.Міхалькевіч пасля высылкі ў кастрычніку 1907 г. віленскага біскупа Э.Ропы пачаў выконваць абавязкі адміністратара Віленскай дыяцэзіі. Ён спрабаваў працягваць курс свайго папярэдніка і па меры імкнуўся не дапускаць міжэтнічныя супярэчнасці сярод каталіцкага насельніцтва.

Важнай падзеяй у жыцці каталікоў Міншчыны стала асвяшчэнне ў лістападзе 1910 г. у Мінску касцёла св.Сымона і св.Алены. Незадоўга да гэтага магілёўскі арцыбіскуп ксёндз Ключынскі зацвердзіў новую мінскую парафію. Пробашчам быў прызначаны былы ігуменскі дэкан ксёндз В.Тамашэўскі. Ва ўрачыстым асвячэнні новага храма 21 лістапада 1910 г., якое выканаў ксёндз-дэкан В.Чачот, прыняло ўдзел амаль усё мінскае каталіцкае духавенства, фундатары, шмат паважаных гаражан. М.Пароўскі сцвярджаў, што на ўрачыстасці прысутнічаў нават губернатар Мусін-Пушкін, які пры вынасе хрысціянскіх рэліквій апусціўся на калені. Касцёл быў пабудаваны на сродкі Эдварда Вайніловіча, грамадскага і палітычнага дзеяча Беларусі ў памяць аб сваіх дзецях Сымоне (1885 – 1897) і Алене (1884 – 1903).

Дасягненняў у гісторыі каталіцкага касцёла ў разглядаемы перыяд было мала такіх. Значна часцей прыходзілася змагацца за захаванне тых

пазіцый, якія былі дасягнуты ў гады рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. Улады зноў спрабавалі ўвесці ў касцёл рускую мову, зрабіць рускамоўным выкладанне закона Божага для дзяцей беларусаў і ўкраінцаў.

Адносіны каталіцкага духавенства да беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння заставаліся складанымі. Каталіцкі касцёл выразна супрацьстаяў палітыцы русіфікацыі, якая ў перыяд дзейнасці ўрада П.Сталыпіна набыла другое дыханне. Ва ўмовах польска-расійскага змагання касцёл у сваёй культурна-асветніцкай дзейнасці заставаўся аплотам польскасці на беларускіх і літоўскіх землях. Нельга не адзначыць тую велізарную ролю, якую адыграла каталіцкае духавенства ў разгортванні літоўскага руху. Дастаткова нагадаць жмудскага біскупа М.Валанчуса (1801 – 1875), які адначасова з'яляўся літоўскім пісьменнікам і гісторыкам. У пачатку XX ст. дзейнасць літоўскага каталіцкага духавенства ўяўляла прыкметную плынь нацыянальнага руху. Пэўныя дачыненні каталіцкага духавенства да беларускага руху можна заўважыць толькі ў часы рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. Варта прыгадаваць прыхільнае стаўленне да беларускай мовы як мовы катэхізацыі.

Цікавасць да беларускага руху праяўляла не толькі семінарысцкая моладзь. У 1909 г. у Гродне ксяндзом Ф.Грынкевічам быў заснаваны Гурток беларускай моладзі. Яго сябрамі сталі вучні старэйшых класаў гродзенскай гімназіі. Сярод іх былі Л.Сівіцкая, пазней больш вядомая пад сваім паэтычным псеўданімам Зоська Верас і інш. Мэтай гуртка было аб'яднанне гродзенскай беларускай моладзі, самаадукацыя і арганізацыя беларускага культурнага жыцця ў горадзе і наваколлі. Гурток быў нелегальны, але дзякуючы таму, што ксёндз Ф.Грынкевіч быў выкладчыкам Закона Божага, бяспека сходаў гарантавалася.

Пасля 1917 года на ўсёй тэрыторыі, дзе ўсталявалася савецкая ўлада, рэлігія апынулася па сутнасці па-за законам. Як каталіцкая, так і праваслаўная і іншыя. З гэтага года бярэ свой адлік нечуваны атэістычны наступ на касцёлы, цэрквы, сінагогі, мячэці. Тым самым, быў нанесены

велізарны ўрон і польскай культуры ў Беларусі. Будынкі храмаў разбіраліся ці ўзрываліся, або перабудоўваліся для іншых патрэб, прыстасоўваліся пад гаспадарчыя склады, майстэрні, цэхі заводаў, клубы і інш. Знішчаліся абразы і іконы, аздоба храмаў, якія мелі вялікую мастацкую вартасць. Сотні каталіцкіх святароў былі загублены. Былі закрыты ўсе касцёлы ў Мінску, Віцебску, Магілёве, Гомелі, Мазыры.

Амаль адзінай крыніцай, якая жывіла польскую культуру засталася школа, якая атрымала новае жыццё ў Беларусі.

Па дадзеных перапісу 1926 г. з агульнай колькасці жыхароў рэспублікі 4 983 240 чалавек на тэрыторыі БССР пражывала 97,5 тысяч палякаў, што складала 1,9 %. Усебакова ўлічваліся асаблівасці этнічных сувязей беларускага і польскага народаў, этнакультурная спецыфіка польскага насельніцтва. Так, у 1921 г. ЦВК БССР спецыяльным дэкрэтам замацаваў за польскай мовай статус дзяржаўнай разам з беларускай, рускай і яўрэйскай. У 1927 – 1938 гг. на дзяржаўным гербе БССР надпіс “Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!” змяшчаўся на гэтых мовах.

У 20-я гады ХХ стагоддзя ў рэспубліцы адчыняліся польскія школы, якія адыгрывалі значную ролю і ў развіцці культуры ў цэлым. Начале іх польская секцыя (а затым бюро) Наркамасветы. У акруговых камітэтах КП(б)Б існавалі польскія бюро, а ў павятовыя аддзелы прызначаліся інспектары польскай культуры. Польскія школы былі адчынены ва ўсіх акругах рэспублікі. Іх колькасць няспынна ўзрастала. Так, калі ў 1924 – 1925 навучальным годзе было 99 польскіх школ (чатырохгадовых – 94, семігодак – 5), то ў 1926 – 1927 навучальным годзе іх ужо стала 132, што складала 2,6 % ад агульнай колькасці чатырохгадак; у 1927 – 1928 н.г. – 138, у 1937 – 146. У 16 польскіх семігодках у 1927 – 1928 навучальным годзе навучалася 2 151 чалавек, у чатырохгадовых – 6 131 (118 школ). Але неабходна адзначыць, што ў польскамоўных школах навучаліся дзеці розных нацыянальнасцей. Усяго ў польскіх школах навучалася 8 283 чалавекі, з іх: палякаў – 7 040, што

складала 85 %; беларусаў – 1 060, што складала 13 %; рускіх – 138, гэта складала 1,5 %; іншых – 45, што складала 0,5 %.

У залежнасці ад мясцовасці і складу насельніцтва існавалі і змешаныя беларуска-польскія школы і беларускія з польскай мовай як прадметам, прычым польскія чатырохгодкі былі аднакамплектныя (з адным настаўнікам), двухкамплектныя (з двума настаўнікамі), трохкамплектныя (з трыма настаўнікамі), чатырохкамплектныя (з чатырма настаўнікамі). У буйных гарадах існавалі семігодкі, у прыватнасці у Мінску іх было 3 (№ 6, 33 і доследна-паказальная школа пры польпедтэхнікуме).

Значную ролю ў культурным жыцці краю ў 20-я гады адыгралі, асабліва на вёсках, асветніцкія ўстановы. Гэта польскія хаты-чытальні, лікпункты (пункты ліквідацыі непісьменнасці, іх дзейнасць была накіравана на прапаганду ідэй сацыялізму і дасягненняў савецкай улады). Адпраўленню рэлігійных культаў дапамагала існаванне вялікай колькасці школ, асабліва пачатковых, дзе польская мова выкладалася як прадмет.

Пытанне аб некаторых зменах у арганізацыі работы семігодак на Магілёўшчыне і Віцебшчыне разглядаліся інспектарскімі Радамі Народнай асветы адразу пасля другога ўзбуйнення БССР у 1926 годзе. У прыватнасці ў пратаколах паседжання інспектарскай Рады ад 17.07.1926 – 26.07.1926 гг. увага акцэнтавана менавіта на арганізацыі работы “школ нацыянальных меншасцей па прынцыпу матчынай мовы” [Ф.42.о.1.д.709.л.5].

Улічваючы вялікую колькасць неадукаванага дарослага рабочага і бяднейшага сялянскага насельніцтва, ўлады ўхвалялі дзейнасць вячэрніх школ. Аб вялікай увазе да развіцця культур нацыянальных меншасцей сведчыць дзейнасць толькі ў Мінску ў 1926 – 1927 навучальным годзе 3 польскіх вячэрніх школ, рабочага польскага клуба імя Р.Люксембург, польскіх педкурсаў, 6 дзіцячых дамоў, 3 дзіцячых садкоў і інш.

Адкрытыя ў 1922 г. у Мінску польскі педтэхнікум імя Браніслава Весаюўскага (дырэктарамі былі Клыс, Зарэмбскі) і польскае аддзяленне Беларускага дзяржаўнага педагагічнага інстытута (з 1935 г. Мінскі

педагагічны інстытут) забяспечвалі настаўнікамі для польскіх школ і выхавацеляў для дашкольных устаноў толькі на 35 – 40 %. Таму у 1926 г. у Мінску адкрываліся двухгадовыя і кароткамэрміновыя (у час канікул) курсы для настаўнікаў.

Але незаўсёды добразычлівыя адносіны з боку мясцовых уладаў да сябе палякі выкарыстоўвалі добрасумленна. Частка ў тых раёнах, дзе пражывалі беларусы-каталікі і іх дзеці мусілі хадзіць у польскія школы, бо іншых там не было, а польскай мовы яны не ведалі. Такім станам спраў абураліся бацькі і дасылалі свае скаргі ў Наркамасветы. Для таго, каб выправіць сітуацыю ў 1927 – 1928 навучальным годзе ў 8 акругах рэспублікі было рэарганізавана 60 польскіх школ у беларускія.

Да 10-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі НКА надрукаваў “Вынікі культурнага будаўніцтва ў БССР за 1927 – 1928 навучальны год”, дзе былі адлюстраваны вынікі станаўлення і развіцця нацыянальных школ, з якіх сведчыла, што ў БССР таварыствам “Kultura” выдаваліся падручнікі, польская літаратура, польскія газеты (“Jzka” і “Gwiazda mlodziezu”), існавала польская кнігарня ў Мінску. У 1929 – 1937 гг. у Мінску працаваў Польскі дзяржаўны вандроўны тэатр, які рэгулярна выязджаў у мястэчкі рассялення палякаў.